

(Ö N É L E T R A J Z I R É S Z L E T 2 3 .)

128.

Gádor Bélának, a Ludas Matyi csokornyakkendős főszerkesztőjének és Toncz Tibornak, az öregesen mozgó, jeles karikaturistának a társaságában érkeztem Szabó László nemzetközi sakk nagymester lakosztályába, illetve a hozzá tartozó, tágas társalgóba.

A magas, és testes házigazda a teremszerű helyiség mértani középpontjában állott egy nála alacsonyabb, és fiatalabb illetővel, aki föltehetően éppen csupa jókat gondolt, vagy hallott, mert érdekes ábrázatáról öröm sugárzott.

– A Jóska! – kiáltotta Gádor, amint megpillantotta. – A Kőberl Jóska!

– A trénerem – emelte fel karját a nagymester, mintegy jóváhagyó, és jókedvűen bemutatató mozdulatot imitálva a mellette álló irányába.

Kétsoros öltönyt viseltek, de ez nem akadályozta őket abban, hogy minden ünnepi pózt levetkőzve, lazán, kellemes könnyedséggel lássák el házigazdai tennivalóikat.

Főképpen a tréner volt szembeötlően szívélyes. A szokásosnál és szükségesnél nyíltabban nézett a szemembe, amikor velem fogott kezét. Kicsit alacsonyabb volt nálam, de a nézése az enyémmel azonos testmagasságba emelte. Én legalábbis így éreztem. Talán túlságosan is ráfeszült a bőre csontos koponyájára, és ettől a kifeeszültségtől egy-egy pillanatilag akár megkínzótnak, szenvedőnek is vélhettem volna, ha nem fonja körül egész arcát, sőt, egész lényét a már említett, állandó bő kedv és lágy derű.

Homályos volt előttem, hogy mi dolga lehet annak, aki egy sakkozó tréner? Anynyit azért feltételeztem, hogy valamilyen beosztás, alárendeltség. És nem örültem ennek. Többre hivatottnak véltem.

A bemutatkozást övező, meg követő mozgások rendezetlenségében többször módját ejtettem, hogy a bábéskodás határáig menve vizslassam érdekes fejformáját. Egyebek mellett felfedeztem, hogy amikor sikerül egyszerre egy keretbe foglalnom állát, szemét, homlokát, hát mintha maga a pőrére vetkőzött értelem fedné fel magát. És még szinte pózol, incselkedik, gimnasztikázik is a jelenség, hogy jobban elvárásolttá legyek domborodó szellemi izomzata működésének eleganciájától.

Mindezekért is rossznéven vettem a nagymestertől, hogy a bemutatás gesztusába gunyorosan bele is applikálta tréner alárendelt voltát.

Ez az enyhén fölényes viselkedés egyébként megfelelt annak, amit előzőleg hallottam Gádortól a sakkozó hírességről. Csupa dicsérő, méltató, sőt magasztaló jelzőkkel írta le barátját, de a mondtak egészéből, meg persze az általam is gyűjtött

megfigyelésekből és megérzésekből előbujkáltak apróbb, és negatívnak ítélni tudható tulajdonságok.

Valamilyen tartózkodó mosoly állandósult például az arcán, ami afféle fejezett ki, hogy amennyi kis időm van még rá, hát hagyom, hogy azt velem tölthessék.

A nagyon intelligens Gádor ezt felfoghatta, és a nála sikeresebb emberekkel szemben érzett frusztrációt azzal ellensúlyozta, hogy időnként rajongót alakított. Ez a szerephelyzet ugyanis módot kínált rá, hogy alattomban önkielégítő kis szellemeskedéseket ereszen meg a méltányolt nagyság rovására.

Nem voltunk ugyan túlságosan közeli, de gyakran találkoztunk a több, más intézménnyel együtt birtokolt Szabad Nép székház különféle helyiségeiben. Leginkább a felső emeleti étkezdében, folyosókon, ki-bejáratnál, archívumban, esetleg ilyenolyan gyűléseken köszöntünk egymásra Gádor Bélával.

Párszor beszélgettünk is erről-arról.

Láttam néhány színházi konferálását.

Tavaly arra kértem, dedikálja nekem a kezemben lévő, legújabb könyvét, aminek az volt a címe: Nehéz szatírárt írni. Dicsértem a könyv belbecsét, pedig nem olvastam bele sem korábban, sem később, és azt hiszem el is vesztettem hamarosan. Nem is pénzért vettem, hanem úgynevezett köteles szerkesztőségi példányként került a kezembe anyaintézményemnél, a Szabad Földnél.

Markánsan megőrződött azonban bennem az esemény, mert szokatlanul, érthetetlenül és indokolhatatlanul megilletődöttnek mutatkozott akkor Gádor. Gyerekesen elfogódott volt. Ő, a félmillió példányban megjelenő Ludas Matyi főszerkesztője, apám korú emberként az én társaságomban, aki pedig csak a parasztoznak szóló Szabad Föld című újság olvasószerkesztője voltam, amúgy meg az útja kezdetén járó íróféle.

Zavarban volt, elvörösödött és többször megköszönte, hogy figyelemre méltatom az ő könyvét, miközben márkás aranytollat szorító, ideges kezével belefirkantott néhány szót.

Rejtvény, meg leginkább rejtély lett számomra a dolog és elmondtam ezt is Mesterházi Lajosnak, a Művelt Nép című hetilap főszerkesztőjének, akivel jónak mondható kapcsolatba kerültem azóta, hogy kéziratokat kezdett kérni és közölni tőlem.

Azt a megfejtést adta, hogy Gádor a maga könyvelői, kispolgári múltjából kikanalálva néz engem, és a népiek tartozékának, atyafiának, stb. gondol. Akármilyen kicsi rangú reprezentánsa vagyok is a népieknek, neki, mint nem népinek, tanácsos tartania tőlem. Annak a tudatában cselekszik így, hogy a népiek a politikai hatalom által szuggesztív rangbéli fölényben vannak a nem népiekkel szemben.

Ellene vettem ennek azt a tényt, hogy hiszen a közhiedelem szerinti népiek elég nagy része nem kaphat nyilvánosságot egy jó évtizede, hanem inkább a nem népiek vannak a placcon. Azt mondta erre Mesterházi, hogy érzéki csalódásban szenvedek, meg egyébként is mindenre kiterjedő tudatlanság és tótágast álló gondolkodás jellemző rám. Képtelen vagyok megérteni például Gádor attitűdjét, holott az egysze-

rően abban az egyetemes tapasztalatban gyökerezik, hogy a közös ellenség kijelölése megadja a közös barátok körét.

Akárhányszor újra vizsgáltam ezt az ékszerként csillogó megállapítást, mindinkább kopott, vakult, rozsdásodott, majd porladni kezdett, végül széthullott a kezemből.

S a talminak minősülő okoskodással szemben az a meggyőződés épült fel bennem, hogy nem osztható látatlanban barátok és ellenségek különálló, pláne szembenálló együtteseire az emberiség, mert sokkal inkább egyedek sokasága.

„Vagyok, mint minden ember fenség”.

Egyedenként kell tehát mérlegelni az embereket. Tettei, gondolatai, gesztusai alapján sorolni be a barátok, ellenségek, vagy bármilyen más létezők övezetébe mindenkit, függetlenül attól, hogy ő maga milyen körből érkezettnek hirdeti önmagát. Avagy miképpen szólja le a másfajta körből valókat.

Elő is adtam ezt az álláspontomat Mesterházinak, és olyan izgalomba jöttem közben, hogy kiszáradt a szó a számból, kiszáradt a szám is.

Nem is kívántam a dologban jobban elmélyedni. A szó fizikai értelmében létező mélységet láttam az orrom előtt, és ha lépek még egyet, belezuhanok. Zuhanás közben aztán vagy kapok egy kielégítő magyarázatot a népiek és nem népiek hadakozásainak valódi okára, vagy nem. Amennyiben kapok, azzal sem jutok messzire, hanem a mélység fenekére, ahol összezúgom magam.

Egyedül Mesterházi volt, akivel egyáltalán két szónál többet vitáztam erről, vagyis a népiek és urbánusok ellentéteiről. Vele is főképpen udvariasságból, mert láttam rajta, hogy nagyon élvezi, ha felvilágosíthat a pokolnak erről a berendezettségéről. Nem tudom, honnan vette, hogy ő tudja, milyen és miért ilyen ez a berendezettség, de magabiztosan adta elő, amit a dologról gondolt.

A közlés vágya is feszíthette, mert rajtam kívül valószínűleg neki sem volt sok, annyira bizalmas ismerőse, akikkel a teljes nyíltság jegyében játszhatta az idegenvezetőt a pokol útjain.

Éles eszű ember volt, meg művelt is, tényleg érdemes volt rá figyelnem, de a pokol képére nem voltam kíváncsi, ahogyan a mennyország látására sem vágytam.

Kétségtelen azonban, hogy földi, köznapi, reális megjelenése is volt a népi-urbánus ellentétnek, fejünk búbjáig benne jártunk, mérgezett mindenkit, mintha levegővételkor értelmet és életet pusztító matériákat is beszívánk.

Akinek volt elég esze, hogy önérdekeit védje, az óvakodott az ilyen belélegzéstől. Kerülte, amennyire tehetette, hogy egyértelműen foglaljon állást a témát érintő trécselésekben. Ettől persze nem szűnt meg létezni a jelenség, csak éppen mindenki próbált úgy tenni, mintha fogalma sem lenne, miről is van szó?

Miközben bizonyára voltak, akik buzgón gerjesztették ezt a bűzlő bajt, mert úgy remélték, hasznuk lehet belőle.

Én is csak annyit értettem, hogy a zsidóság megbélyegzésére, kirekesztésére irányul bizonyos nem-zsidó gyökerű szellemi és nem csupán szellemi energiák törekvése. Ennek az okairól is hallottam ezt-azt, de nem győztek meg az indíték igazáról.

Nem hihettem, hogy erkölcsileg intakt lehet az a gondolkodás, amely elfogadja, sőt, hirdeti, hogy pusztán faji, vallási, børszín szerinti különbözőségük okán születsüktől fogva, eleve balsorsra ítéltetők embercsoportok az ő szándékaik, értékeik, jogaik tekintetbe vétele nélkül.

Nem voltam ennek a magam faragta véleményemnek harcos hirdetője, de az ellenkezőjét sem prédikáltam.

Mіндеz hirtelen, és vad összeviasságban torlódott fel az agyamba, amikor színpadi gesztusaiból ismerten magasba emelte Gádor a kezét, és a házigazda iménti, az ő Jóskáját bemutató játékanak mintájára, reklámozni kezdett engem.

Hírül adta, hogy én a háború után formálódó, fiatal és üde magyar irodalom reprezentánsa vagyok. A nevemet is mondta s azzal zárta mutatványos szereplését, hogy kijelentette:

– Íme, a nép fia!

Hajdanvolt népi kollégiumi rendezvényeken kaphattam ilyen patetikusan előadott méltatásokat. Ott az ilyesmi természetes volt a hozzá tartozó naiv, általánosan őszinte ájtatossággal együtt. Hittünk ateista imáinkban. Hittünk a falusi-tanyasi otthonainkban maradtak szolgálatára szánt, egész életünkre tervezett harcaink nemes és igaz voltában.

Az a kedvetlen gondolat suhant át rajtam, hogy annak az időnek örökre végre.

Ezért nincs is szükség ráutaló pózokra sem.

Nem volt okos Gádortól, hogy azzal akart viccelődni, amivel nem tudhatott.

129.

Frakkos pincér jött be. Angolul beszélte meg a rendelést a házigazdával, akinek arra is jutott figyelméből, hogy megfaggassa a jelenlévőket, mit szólnának a ráksalátához, kaviárhoz s különféle rövid és hosszú italokhoz.

– Író úr? – fordult hozzám is, de valamennyi ajánlatára tagadóan ingattam a fejemet. Gyorsan tudomásul vette, más irányba fordultában azonban játékosan szigorú figyelmeztetéssel meg jegyezte: – Time will show. Majd meglátjuk.

Még nem végzett a felírással a pincér, amikor tapsolni kezdett Gádor és most is emelkedett hangon, de a rólam előadottaktól mégis eltérően, igazi lelkesültséggel szólította fel az illetékeseket, hogy adjanak számot a Moszkvában történt és bizonyára diadalmas eseményekről.

– Tréner úr! – nézett a házigazda egyszerre kérően és felszólítón Kőberl Jóskára, aki további unszolás nélkül, mosolyosan sorolta, hogy ez, vagyis az 1956-ban rendezett volt a tizenkettedik sakkolimpia, két hónapig tartott, harmincnégy ország vett részt, százkilencvenhét játékos, közöttük húsz nagymester és harmincöt nemzetközi nagymester.

– Kitett magáért Moszkva – bólintott Szabó. – Csipkedte magát, mert ez volt az első, úgymond, na, hogyan is mondják? The promised land. Az ígéret földje. Na, mi ez másképpen, Jóska? – fordult ingerülten ismét a trénerhez.

Gádor azonban fürgébb volt Jóskánál, és egy savanyú vigyor kíséretében közkinccsé tette a keresett szót.

– Szocializmus.

– Az – bólintott hálásan a nagymester és erős fogait mutatva felnevetett. – Ez volt hát az első „szocialista” sakkolimpia. Bevonult egyik a másikba.

– Csipkednie kellett magát Moszkvának azért is, – folytatta főnöke modorát minitául véve Jóska, – mert a magyar válogatottból például két ász is jelen volt, úgy, mint Szabó László és Barca Gedeon az első két táblán.

– A harmadikon meg Benkő Pál, a negyediken Szilágyi György – vetette közbe elkomorlyodva Szabó nagymester. Egy pillanatig vigyázzállásba rándult, szigorúan csak egy általa látható pontra nézett, mint aki a Himnusz dallamait hallgatja. Úgy dekódoltam ezt a mutatványt, hogy a szerénykedőt adta, egyben távollévő versenytársainak bókolt.

Külön felértékelődött előttem a mozzanat az által, hogy visszafogott eleganciával csinálta.

Arra gondoltam, hogy ilyen gracióz mutatványra legfeljebb Gádor lehet képes eddigi ismerőseim közül. Próbáltam titkon és láthatatlanul megjelenni előtte, hálálkodni eddigi, belgrádi jótetteiért, hódolni neki, a bocsánatát kérni valamennyi, akár akaratlanul, de ellene elkövetett vétkemért.

Azért is, amit most adtam hozzá eddigi vétkeimhez az által, hogy rövid vizsgálódás tárgyává tettem a főszerkesztő ruházatát. Nem tudhatom, hány öltönyt hozott Pestről, de ez a mostani a harmadik ruhája, amit egyetlen napon láthatok rajta. Más volt délelőtt, más az estebédnél, és más most.

És a cipője sem ugyanaz a „magyar” cipő, amit délelőtt viselt. Megidéződött előttem a jelenet, amikor kérdésemre, hogy melyik külföldi városban vásárolta mutatós lábbelijét, keskenyre szorított szájjal tudatta velem, hogy „magyar ember csakis magyar cipőt hord!”

Saját cipőmre pillantottam és célul tűztem ki, hogy amint lehet, veszek egy pár újat, direkt jugoszlávot.

Olyan bútordarab ajtaját nyitotta ki a nagymester, amelyből apró poharakat, meg italos üvegeket emelt elő.

Iménti közszereplői sikerén felbuzdulva, bennfentesként segédkezett neki Gádor.

– Mi az, amiről még feltétlenül beszélni akartunk, Jóska? – szölt ki a szekrényből Szabó.

– A vendég – súgta Jóska.

A nagy üvegekből a kis poharakba kezdett töltögetni a házigazda, de hirtelen leállt vele, hatásszünetet tartott, körben ránézett mindenkire, azután azt mondta:

– Szignifikánsan meghatározó esemény is zajlott az olimpián. Meglátogatott bennünket Hruscsov! – Mielőtt bárki más tehetne volna, ő minősítette az eseményt. – Nobilis gesztus!

Toncz bácsit felvillanyozta a hír.

– Beszélük róla, hogy falusi, meg tanulatlan. ami igaz lehet, de kétségen kívül ért a hatalom technológiájához. Sztálin halála után az ördögi ravaszságú Berijával kellett megküzdenie és ő győzött.

– Beriját egy tarkólövés győzte le – szólt közbe szinte dalolva Gádor, az italok csűrölgetése közben. – Az a legjobban működő hatalomtechnika – emelte föl a dalam végét majdnem a magas C-ig

Megérintettem Gádor karját, hogy leállítsam lendületét és szárnyaló hangulatát, és teljes figyelmével fordítsam felém, hogy jól értse, amit mondani szándékoznék.

– Képzeld! Pándinak meg az jutott eszébe Hruscovról, hogy éppen olyan kevés szépirodalmat olvasott, mint én! –Hahotáztam, és Gádor is szétlazította arcizmait, ámbár gyanítottam, hogy gőze nincs a szavaimban megbúvó humor forrásáról.– Ismered Pándi Pált! A Szabad Nép kulturális vezetője! Tudod, kiről beszélek! – tartottam kicsit még magamnál a szót, inkább csak azért, hogy mások is felfigyeljenek. – Az járja rólam bizonyos belletrisztikai berkekben, hogy kevesebb szépprózát olvasok, mint írok. Erre utalt Pándi fekete humora. Nekem tetszett.

Toncz bácsi nekihevíltén adta elő, hogy Pándi volt, aki üdvözlő vezércikket írt a tüntetésre indulókhöz a Szabad Népbe, október 23-án. Nem olvasta, de hallott róla a rádióban.

– Új tavaszi seregszemle volt a címe. Megnézhetitek, milyen ősz lett belőle!

Azt mormogta Gádor, hogy nem Pándi cikkéből következett, ami október 23-a után Magyarországon kialakult, hanem sok más forrásból fakadt. És az új helyzetről Pándi is megírta későbbi napokban a maga borús gondolatait.

Aztán úgy megemelte a hangját, hogy csaknem kiabálta, miközben derűsen csillogott a szeme:

– Mi az, hogy ismerem Pándit? Mindenki ismeri, aki Szabolcsit ismeri. Én pedig azt is ismerem! Valaki mondta, hogy úgy hasonlítanak egymásra, mint két tojás.

A lábam elé néztem, aztán igyekeztem sehova nézni és önkéntelen mozdulattal a homlokomhoz nyúltam, hogy megtörüljem. Szerencsére nem azonnal kezdett izzadni.

Hallatlan zavarban voltam. Hirtelenében szólni sem tudtam, és kívántam, hogy sokáig senki se szóljon, vagy legjobb lenne, ha soha többé senki sem szólna.

A közmondásnak igaza van, ami szerint sok beszédnek sok az alja. Én pedig sokat beszélek. És bár fürge, meg virgonc eszű is vagyok, a sok beszédnek mindenképpen keletkezik valami alja, amit aztán szeretnék elfeledni. Ámde ami megtörtént, az megmarad, sőt: növekszik, terjed, legendává lesz, később esetleg viccé, hazugsággá, rágalommá, nem kívánt bajok forrásává.

A Szabad Nép székház éttermében közös asztalnál ebédeltem egyszer Pándi Pállal, akinek azt a felfedezésemet hoztam tudtára, hogy külsőleg nagyon hasonlít Szabolcsi Miklósról, a vele talán egykorú, de mindenképpen egyenlő fajsúlyú irodalomtörténészre.

Mint legtöbb esetben, most is kész volt Pándi a ripsztra. Fél könyökével az asztalra támaszkodva, a búsuló betyár pózában a semmibe nézett és azt mondta: „Mert a zsidó, az zsidó. Mi? Mindegy, hogy hívják!”

Még ketten ültek az asztalnál és felnevettek. Pándi is csatlakozott hozzájuk, és kényszeredett vigyort eresztettem meg én is.

S itt megszakadt a film, de a láthatatlanban tovább pergett. És terjedt, közben kopott, alakult, alakították a különféle szándékok és érzések.

A lényeg, hogy visszahallottam egyrészt bátor tettként, mint aki „a szemükbe mondta”, másrészt „vigyázni kell vele, mert biboldók ügynöke”.

Harmadik változat a magamé, és e szerint suttyóságaim egyikét követtem el, aminek meg is lett a büntetése.

Ostoba megjegyzéssel arra kínáltam lehetőséget, hogy az úgynevezett népi-urbánus vitáktól dúlt közéletben, szűkebben: az irodalmi közéletben, a szélsőségekre hajlamos lovagok társaságába sorolódjak.

Amiben biztos lehettem: Pándi nem értett félre, hanem pontosan tudta, hogy egy félművelt, amúgy jóra való fiatalember mondott valami fulmináns badarságot, ami egy pillanatnál több figyelmet nem érdemel.

Az is tény viszont, hogy elterjedt az ebédői párbeszédünk híre, és ki nevetett, ki elgondolkozott rajta, szóval maradt lerakódása és az rám terhelődött a megérdemelt mértékben.

Mutatkozott például olyasmiben, amit most Gádor elővezetett, hogy felidézük a párbeszédünket.

Annyi erőt gyűjtöttem, hogy körbelessek és lássam a beszédes arcokat. Egyik arc sem mondott semmit, ami biztos jele lehetett annak, hogy nem ismerik Gádor szövegelésének igazi hátterét. Vagyis csak annyi történt, hogy nem történt semmi.

Gádor sem látta szükségét, hogy tovább lovalogja a témát.

Kőberl Jóska is a rádióból értesült, hogy Szepesi György sportriporter protestált a pesti utcákon zajló durva események ellen, a sportolók és általában az ifjúság érdekeit hirdetve és féltve.

Most hallottam ezeket a rádióhíreket először, és az önmagukban valónál föltehetően nagyobb jelentőséget kaptak az által, hogy személyes ismerőseimhez kapcsolódtak.

Két pincér sietett be tálcákkal, zsúrkocsival s a rajtuk lévő finomságokkal. Amíg a holmikát lerakták, elrendezték, megszólalt a telefon és ezúttal németül tárgyalt valakivel a nagymester.

Miután helyére tette a kagylót, elnézést kért.

Bécsből érdeklődtek a Belgrádba érkezése, meg a hogyléte felől, valamint majdani bécsi programjairól akartak tárgyalni, de ezt elhárította, hogy csak velünk oszthassa, meg idejét. Közben kis noteszt, írószerszámot húzott elő belső zsebéből és belefirkantott valamit.

– Deadline – mondta. Közben úgy csücsörített, mintha rosszallását fejezné ki általa.

– Határidő – bölintott Jóska egy értelmeset.

Visszadugta a noteszt a házigazda, és az ételek, italok fogyasztására buzdított minden jelenlévőt.

Példát is mutatott, mert bekapott egy fürjtojást. Kellemről árulkodó, ízlelgető rágicsálás közben adta elő, hogy orosz kollegákkal folytatott beszélgetésekből tudhatóan, Berija talán a szovjet lét legsötétebb lyukaiba is beelátott. Hruscsov viszont valóban a nép közelében élt, és bizonyára meggyőződött róla, hogy belefáradtak az emberek a terrorral tetézett szocialista köznapokba. Tudhatta, hiszen ő maga is buzgó végrehajtója volt a Sztálintól érkező utasításoknak. A birodalom összeomlásának elkerülése mellett persze személyes felelősségének az eltussolására is ügyelt.

Nyelvemen volt a kérdés, hogy mindezek fényében, vagy inkább árnyékában, mit gondoljunk a Magyarországon zajló, és Hruscsov által vezényelt katonai beavatkozásról, de Gádor ezt megakadályozta. Lendülettel kezdett magyarázni hol németül, hol magyarul Szabónak. A karjánál fogva félre is vonta a hatalmas ablak mellé.

Feltűnhetett az öreg Toncznak az én értetlenkedő ámulásom, ezért készséges informátorként súgta, hogy sokáig osztrák emigrációban élt Gádor s innen adódikogyatékos magyar nyelvtudása.

Én inkább hibátlannak éreztem a főszerkesztő magyar beszédét és nagy a valószínűsége, hogy azért hallotta félre Toncz bácsi, mert úgy akarta. A kettejük viszonyában könnyen felfedezhető, enyhe súrolódás, viszolygás egyik tünete lehetett ez a félrehallási hajlandósága.

– Neked talán lehetővé tesznek egy beszélgetést. A te nemzetközi reputációddal! – hallottam Gádortól ezúttal magyarul. – Imposszibilis, hogy nem hívhatom fel a feleségemet! Tiltják valamiért, vagy alkalmatlanná lett a technika? Ki tudja? Imponderábilis!

Fojtott hangon hadartam Jóskának és Toncz bácsinak, hogy én sem tudtam Bulgáriából hazatelefonálni. Még ki is oktattak, hogy nemzetek sorsáról, világpolitikáról szóló időkben, illő lenne hátrább húzódni egyéni ügyeimmel.

Merő hazugság volt, amit előadtam, ugyanis egyáltalán nem erőltettem Bulgáriában a Pestre telefonálást.

Pesten élő anyámnak természetesen nem volt telefonja, és albérletem háziasszonyának sem volt. A Szabad Föld szerkesztőségi telefonszámát meg nem tudtam.

Toncz bácsi viszont beleakaszkodott bulgáriai sztorimba, és azt állította, hogy Gádor esetében távolról sem egyéni ügyről van szó.

Közelebb hajolt hozzánk, lehalkította a hangját, kidüllesztette a szemeit és szinte szótagolta, hogy So-mo-gyi Er-zsi, a Kossuth-díjas színésznő Gádor felesége, aki anynyira ismert Magyarországon, hogy becenevén is emlegetik, és Nusinak is nevezik a népek.

Az ő létezése, meg a vele történetek joggal közügynek mondhatók. Igenis, mindenkit érdekelhet, hogy mi történik vele, meg körülötte, általában Magyarországon.

Javasolta Gádor, hogy a világ legnagyobb sakkozójára, házigazdánkra koccintsunk.

Talán reményt, ígéretet kapott egy lehetséges, Budapesttel bonyolítandó telefonbeszélgetésre, és ez jó kedvre hangolta.

Valószínűbb, hogy mindentől függetlenül deklarálta barátja iránti rajongását.

Helyeslést váltott ki, de Szabó elhárította és inkább jelen lévő vendégeire akart inni, amit viszont mi fogadtunk ricsajos és általános ellenzéssel. Végül abban értetünk egyet mindahányan, amit Kőberl Jóska javasolt, hogy a moszkvai sakkolimpián harmadik helyezést elért magyar csapat egészére ürítsük poharainkat.

Inkább csak általános szopogató, nyalakodás következett, mint ivászat. A gyomorbarajos társaságban én lehettem volna az egyetlen, aki hitelt és rangot adhatott volna a szeszivásznak, csak hogy négyféle rövidital között sem akadt egy, amit elfogadtam volna Szabó nagymestertől, holott lelkesen és erőszakoskodón dicsekedett a birtokában lévő, különleges itókákkal.

Borzongót alakítva adtam elő, hogy a nagynénémék kocsmájában úgynevezett kevertet iszogattam egyszer. Gyerekkorom idején történt, amikor egyik reggel az a feladatot kaptam, hogy a pult mögött állva intsem türelemre a féldecikért utcáról betérőket, amíg nagynéném visszajön az üzletbe az udvar hátuljából, ahol éppen enni ad a hízóknak.

Váramoztam, unatkoztam, a pult mögötti állványokon sorakozó italos üvegeket nézegettem, és egy olyanból, amiben zöld színű ital volt, húztam kettőt, azután még kettőt, majd annyit, hogy nem is emlékszem rá, miképpen kerültem haza, olyan eszméletlenül részegedtem. Talán tizenkét éves lehettem. Azóta irtózom a színezett szeszitaloktól.

– Hát te nem szegényparasztkáder vagy? – vonta magasra elképedten a szemöldökét Gádor. Grimasz vonaglott végig az arcán, ami által összekuszálódott csodálkozásának őszintesége, és kérdésének komolysága.

– Az vagyok – bólintottam határozottan, majd indignáltan méltatlankodtam. – Miért ne lennék?

– Bocsánat, – emelte fel mindkét kezét védekezően Gádor, – csak eszembe jutott, hogy a marxista ideológia szerint a kocsmárosok, akárcsak a kulákok, a szegényparasztság kizsákmányolói voltak.

– Anyám is, húga is, szegény paraszti szülők gyerekei! – szögeztem le, és nem tudtam eldönteni hirtelenében, hogy ezzel az állítással nem lettem-e komikus ebben a környezetben. Aggasztott a gondolat, de nem álltam le, folytattam felmenőim igazolását. – Anyám húgának a férje is szegényparaszti származású. Igaz, hogy kitanulta a hentes szakmát, de nem nyithatott hentesboltot, mert sehonnan sem lett volna rá pénze. Nem volt földje sem, és házasságuk után is fizikai munkásként dolgozott a püspökladányi fatelítő telepen. Olyan kevés volt a fizetsége, hogy egy tojásnak csak a feléből gyúrhatott tészta a nagynéném, a másik fele másorra kellett. A háborús években érte őket az a szerencse, hogy kocsmabérletet kapott a férj, és attól kezdve lendültek fel anyagilag.

– Az ilyesmi valóban szerencse, pláne féltőjásos időkben – bólogatott Gádor, majd a kíváncsian gyanakvó, vagy a gyanakvóan kíváncsi módján kérdezte: – Honnan érkezett a váratlan szerencse? Kitől kapta a bérletet a sógor?

Tulajdonképpen tájékozatlan voltam, ezért bizonytalanul feleltem:

– Úgy mondják, Amerikába vándorolt zsidó hagyatéka hányódott a község tulajdonában.

– És a község miért adományozta éppen a nagynénéd férjének azt a kallódó tulajdont?

– Talán szerepet kaphatott a tény, hogy leventeoktató is volt korábban.

Szigorúból derűsre változott Gádor nézése.

– Ahha! Tehát jutalmazták! Bizonyára kiváló volt leventeoktatónak!

– Huszáros tartású illető – biccentettem. – Házassága előtt két évig önkéntes katoná is volt.

Vigyorogni próbáltam. Valamennyi kiterjedésében átláttam, hogy olyan együttesé alakultunk, amilyen az akkoriban divatozó kabaréban a pesti család, amely oktatni próbálja a vidékről érkezett nagybácsit, nehogy ideológiai hibát vétsen az oda látogató munkahelyi párttitkár füle hallatára. Én alakítottam a vidékit, Gádor meg az ideológiai előírások felett őrködő nagyokosként pallérozott engem.

Főként azzal váltotta ki elismerésemet, hogy mindent kedve szerint készre alakított, mikorra észbe kaptam.

Most ujjain számolva, diadalmasan sorolta:

– Van tehát egy zsidó kocsmá a faluban, azt bérletbe kapja a nagynénéd férje, aki történetesen leventeoktató. A második világháború idején mindez rendben is van. – Közönségéhez fordult. – Eddig egyetértünk, ugye?

Mindenki rögtön otthon volt a játékban. Szabó nagymester vigyázzállásba rándult és kijelentette:

– Noch da zu! Mi az, hogy! Military behavior! Katonás viselkedés! Dicséretes! Meglepetésemre Kőberl Jóska is up-to-date nyilatkozott:

– Töcsnije! Pontosan! Született szoldát, mint minden igaz magyar!

Vigyorral zsebelte be Gádor a reakciókat, aztán hirtelen rám mennydörgött:

– Rendellenes viszont, hogy te hallgatsz erről az életrajzodban, miközben rangos helyet követelsz magadnak a szocialista kultúra életrajzában! Szegényparaszti káderlevelet lobogatsz a zsidótól kapott ajándéklevél helyett!

– Jóban vagyok a zsidókkal – vigyorogtam, és kissé meghajoltam Gádor felé. – Elismerem ezt a bűnömet, ha már így lelepleztél.

Ezzel kipukkantottam a játék lufit, és Gádor is befejezettnek vélte a jelenetet, mert hozzám lépett és a vállamra tette a kezét.

– A vicc szerkezete egyszerű – mondta. – A poén, a nevettetés a cél.

– Mért zsidóztok? – mordult morcosan Toncz bácsi.

– Csipetnyi egészséges antiszemitizmus mindenfajta meselevesnek pikánsabb ízt ad – háritotta el Gádor, és ismét megtapintotta válltömésemet. A hangjában a tudnivalókat pedánsan megkövetelő, de amúgy a diák iránt csupa szív tanár habitusa ke-

veredett, amint folytatta okításomat: – A humor tehát az elhagyás művészete. Nem tűr meg egyetlen fölös mondatot, vagy mozzanatot, vagy akár szót sem. Ez az, amit most nagyon jól kell csinálnod, ha meg akarsz felelni szerződésben vállalt kötelezettségeidnek?

A jó fejjel magasabb nagymester elé lépett és tömören előadta közelmúltbeli történetemet. Bulgáriai utazásomról tájékoztatta, majd arról beszélt, hogy hazafelé tartva Belgrádban rekedtem, ugyanis frissen hozott rendelkezés nyomán lezárták a magyar-jugoszláv határt. Azután nyomatékkkal, és többször ismételte, hogy életem nagy próbatétele előtt állok, mert leszerződtem a legnagyobb jugoszláv vicclappal, a JEZS-el. Ennek az újságnak ő és Toncz bácsi éppen hivatalos vendégei. Drukkolnak nekem, és szeretnék, ha azok módján viselkednék mostanában, akik a humorban nem ismernek tréfát. Legalábbis ajánlatos lenne most az ilyen attitűd, mert sok múlhat ezen. Esetleg: minden ezen múlhat.

Felém fordította széles arcát a nagymester, és várakozón figyelte, mit mondok én az elhangzottakra?

Nekem azonban nem volt kedvem egy vaktában, kapkodva rögtönzött, hibás mondat következményeinek a vállalásához.

Átfutott ugyan rajtam a kritikus töltetű háborgás, hogy miféle ötlet privát ügyünkről „mások előtt jópofáskodni?” Azon kívül felidéztem emlékezetemben, hogy én tiltakoztam a belgrádi vicclappal kötött szerződés ellen. Azt Gádorék erőltették, sőt, kezdeményezték. Nélkülük eszembe sem jutott volna.

Kifeszítette idegeimet hirtelenjében Toncz bácsi is azzal a közbeszólással, hogy ne zsidózzunk.

Mi akart ez lenni? Rendre intett bennünket? Rosszallását fejezte ki? Avagy ő is csak jópofáskodott, miként maguk között csillogóan és bátor öniróniával „zsidóznak” a zsidók?

Ezt is Mesterházitól tudom, aki be is mutatott egy affiliációs situációt – ő mondta így, – amikor valaki társaságban piszkálja az orrát, mert maguk között így szokták. Mesterházi személyesen látta ezt, miután jóhiszeműen engedték, hogy ott-honosan érezze magát közöttük.

Amiként sok hasonló helyen, ott is az a feltevés élt Mesterháziról, hogy nem antiszemita.

Ha engem kérdeznének, én is azt mondanám. Ő maga így fogalmazta nekem: „Számomra ez a probléma indifferens”. Mindamellet pontosan ismerte az antiszemitizmus kiskatéját, ahogy ugyancsak ő nevezte meg a mindent átölelő dumatömeget, amellyel a zsigeri zsidóellenesség jogosultságát körbemagyarazzák.

Ha azonban valaki csak hallgatja őt, és keveset ismer igazi énjéből, gondolataiból, az nem feltétlenül tudja, hol kezdődik szövegében az igen, és hol a nem.

Mondhattam magamról, hogy én keresztül-hosszában ismertem gazdag személyiségét, és nem csupán szavaiból következtettem arra, hogy ő esze és lelke szerint a legmagasabb rendűen, a legtisztább forrásból fakadóan demokrata.

Magamról is hasonlót gondoltam, és meghitt meditációink során Mesterházi is megerősítette bennem ezt a reményt.

Nem is nagyon alakulhatott volna másképpen érzésvilágom és gondolatvilágom. Fajlménckedés irányába pláne soha, semmi nem vonzott, vagy taszított.

Visszaidézve tanyasi, téli estéket, amikor a kinti munka befejeződött, a jószágokat is rendbe tették és a belső szobába vonult a család, a kemence sutjában hancúrozó gyerekekre kiáltott rá így nagyapám, egy türelmi idő után:

„Ne zsidózzatok már annyira!”

Öszvérszó, vagy ikerszó volt ez nagyapám szótárában és azt jelentette, hogy csend legyen. Tizenöt éves koromig tartó, szoros együttélésünk folyamán, és későbben sem, felnőttként sem, soha nem bukkantam annak akárcsak halvány jelére, hogy bármi mást értett volna figyelmeztető, csendre intő szavai alatt nagyapám.

Van sejtésem, hogy miképpen, mennyi idő alatt, és miért szállott alá a nép ajkaira a zsinagóga, a zsinatolás, a zshivajgás, és miért lett végül zsidózás belőle. Ugyancsak sejtésem szerint létezhet ennek az enyémnél hitelesebb és tudományosabb szótörténeti magyarázata. Most nem járok utána. Csak utalok rá.

A miénken kívül nyolc másik tanyában éltek családok a Bánffy pusztában, két-három kilométerekre egymástól, és tizenhat kilométerre Püspökladánytól. A tanyai lakókon kívül egy évben egyszer a cséplőgép jelent meg a hozzá tartozó, kiszolgáló munkaerővel, kétszer-háromszor orvost, állatorvost szállító jármű kerekei alatt porzott az út, vagy csendőrök bicikliztek, lovagoltak a tájban, esetlegesen.

Elvértve feltűnhetett még a drótostót, a vándorköszörűs, meg a nadály-árus.

Olyan gyalogos vándorkereskedő is előfordult, aki a hasára szerelt ládácskában kínálta apró-cseprő portékáját.

Tűzkövet vettünk tőle meg cukorkát.

Az ilyet gyűrűs zsidónak neveztük.

Létezett képzeletünkben még a tollas zsidó is, akivel kapcsolatos volt a szülői fenyegetőzés, hogy téged is elvisz, ha rossz leszel.

Nem féltünk tőle, mert sohasem jött, soha nem vitt el bennünket.

Mai társadalmi, történelmi, szociológiai ismereteim szerint nincs bizonyíték arra, hogy az én gyerekorom idején, a harmincas-egyvenes években gyalogosan közlekedő zsidó vándorkereskedő tűnhetett fel az alföldi tanyavilágban.

Az első, önazonosságát nyíltan és természetesen vállaló zsidó ember, akit arcról ismerhettem, Püspökladányban lakott, a Darányi telepen. Akkor kerültünk személyes kapcsolatba, amikor beköltöztünk a tanyáról a Darányi telepre s az ő közeli kisboltjába kezdtünk járni. „Ugorj már el a kisboltba”. Így mondtuk. Elemi iskolába kezdtem járni akkor.

Hetenként többször is mentünk, hol ezért, hol azért. Úgyszólván minden kapható volt nála. Ami a legfontosabb: apró hiteleket is nyújtott.

Kalapos, szakállas, szótalan, de készséget mutató ember volt. Mindig ő szolgált ki. A családtagjai közül soha, senkit nem láttam.

Döbönt arccal tudatta velünk nagymamám, amikor elvitték őket.

Kik, hová, miért, meddig? – senki nem tudta, de hamar meg is szűnt beszédtema lenni.

Ismereteim gyarapodása nyomán természetesen megértettem, ami a második világháborúban a zsidókkal történt. A vonzó szocialista eszme részeként pedig az is a tudatomba szervült, hogy eszemmel, szívemmel egyaránt elítélem a fajelmélet minden fáját.

Mint általában a durva igazságtalanság minden változatától, ettől is irtóztam

A zsidóság létezéséről – egyáltalán – a Bibliából értesültem legelőször, akkor, amikor iskolai tanulmányaim részeként az első napoktól tantárgyunk lett a hittan.

– Allowe me, please, engedje meg – mondta Szabó nagymester.

Újfajta itallal kínált, és ezúttal már illetlennek találtam volna elhárítani. Ráadásul most nem pancs-italokat ajánlott, hanem karcsú boros üveget nyújtott felém. Váratlanul ő is megérintette a vállamat, és mintha vigasztalásnak szánta volna, azt dörögte, hogy vannak az emberekben a társadalmi átalakulásokat makacsul túlélő, megrögzött gyengeségek.

Gondolkozni próbáltam, hogy mi lehet ennek a mélyebb értelme, főként pedig aktuális funkciója, de Gádor elvonta a figyelmemet. Zajosan követelte, hogy adjam elő a nekik egyszer már előadott Veres Pétert, aki Rákosi szerint le szokott menni a pártvonalról, viszont Veres azzal védekezik, hogy ő a helyén áll, és a vonal megy ki alóla.

Mondjam el továbbá azt a viccet is, mikor a jól nevelt német kommunisták úgy menekültek futólépésben az őket üldöző császári rendőrök elől, hogy kikerülték azokat a helyeket, amelyeket a „Fűre lépni tilos” felirat védett.

Hahotázott, miután elismételtem. Akként viselkedett, mintha tőlem hallotta volna először, holott számomra is új volt az adoma.

Egy megjegyzés erejéig visszatért Veres Péterhez, akinek rádión hallotta az október 23-i, Bem téri beszédét, de rossz volt a mikrofon és tartalmilag az se volt jó, ami mégis hallatszott. Egyébként pedig nem kell Rákositól félteni Veres Pétert. Összeil lenek. Naponta túljárnak egymás eszén.

– Okosság vezérli a világot – bölintott egyetértően a nagymester. – All the time.

Figyelmessége újabb jeleként dugóhúzót nyújtott felém, és azt mondta, egyetért gyerekkori tapasztalatommal, ami abban összegeezhető, hogy édes italnak is tud kererű lenni az utóíze.

A többiekhez fordult és emeltebb hangon kifogásolta, hogy a Magyarországról szóló rádióhírek szignálja az Egmont nyitány, holott Beethoven intenciója úgy szól, hogy az egy bukott forradalmár zenéje.

– A forradalmár elbukott, a zenéje megmaradt! – rikkantotta Toncz bácsi.

Gádor kinyújtotta felém a karját és azt kiabálta:

– Prométeusz alaptörvénye, hogy minden dolgok mélyén valami nagy tréfa bujkál! Erre kell alapítanod a te humorista jövőödöt!

– Semmi effélét nem prédikált Prométeusz – ingatta fejét a házigazda.

(folytatjuk)